

AZ EMBER ALAPVETŐ TRAGIKUMA

Az ember tragédiájáról szólok ezeken az estéken. Ez a témakör, ez a probléma ismeretlen az egyházi gyakorlatban, az egyházi gondolkodásban, azért, mert a vallásos emberek mindig bűnről, bűnhődésről beszélnek. Bűnről, ítéletről, kárhozatról, pokolról, vagy a büntetés elhárításának a módozatairól – bocsánatról, kegyelemről, örök üdvösségről. Tehát ebben a szemléletben élnek, és a tragédia fogalma idegen számukra. A vallásos szemléletben általában nem jut szóhoz az emberlét gazdagsága, tágassága, szépsége, bonyolultsága, és nem jut szóhoz az, hogy milyen sok veszély fenyegeti az emberlétet.

Van úgy, hogy elakad az emberlét. Beszorul valahova. A modern nyelvezet egyik legjellegzetesebb szava ez, hogy „szorongás”. A magyar szó nagyon szépen mutatja, hogy valahova beszorult egy élet, és az a tágasság, ami lehetőség volna az élet számára, az beszűkült. Tehát a vallásos szemlélet szűk metszetben nézi az emberi életet – a bűn, a büntetés, a kegyelem vágányán járnak a gondolatok –, de én most kiterjesztem, kiszélesítem gondolkozásunkat, és ebben a tágasságban beszélek az ember tragédiájáról.

Az ember az a különös lény, aki az Isten és az állat közé helyezve önmagában hordozza a tragédia lehetőségét, valószínűségét, szinte-szinte azt merem mondani, hogy a szükségességét. Meggyőződésem szerint az ember nem bűne által lett tragikus lény; az ember önmagában, létének szerkezete következtében tragikus lény. Ez az én alapállásom. Ezt fogom most estéről estére fejtegetni. Tehát még egyszer mondom: nem a bűn felől közelítem meg az embert, hanem létének szerkezete felől, és meggyőződésem szerint az emberlét szerkezete tragikus. Tragikumhoz vezethet és vezet, jóllehet van megoldás. Ez a boldog meggyőződésem: van evangélium, és ezt is szeretném elmondani ezeken az estéken.

Elindulhatunk onnét, hogy ebben a világban megrendítően nagy bűnök nem kapják meg a büntetésüket, és ártatlan emberekre irtózatot szenvedések zuhannak. Ha ezeket a valóságokat figyelembe vesszük, akkor innét bizony súlyos árnyék esik arra a bizonyos „erkölcsi világrendre”, amely állítólag van. Magyarázhatatlanok azok a nagy bűnök, amelyek nem kaptak büntetést, és azok az ártatlan szenvedések, amelyekben milliók pusztulnak el. El lehetne indulni innen – és méltán lehetne beszélni az emberiség tragédiájáról. Én azonban nem ezt az utat járom, én kicsiben kezdem: az egyes ember életéről, életének a tragédiájáról szólok. A hétköznapi embernek, a mi életünknek, kicsi életünknek tragikus feszültségeiről, az életünkben rejlő tragikumról szólok először. Majd a Bibliát is fogom olvasni a későbbiekben, de most egy másik idézetből indulok el.

Most lehet látni itt Budapesten Bergmann egyik újabb filmjét: Szemben önmagunkkal, amely egy szorongásos nőnek a kínlódását, vergődését, halál közeli küszködését, tragédiáját tárja elénk. Mondja, mondja a megrendítő igazságokat ez a nő, és ebből egy mondat nagyon belém ragadt, és most ez az idézet lesz az „Ige”, mert Ige van ebben, amit ez a nő mond a vallomásában. Így mondotta: „mindig útjában vagyok magamnak”! Ez egyfajta meghatározás az emberlét tragikumáról: mindig útjában vagyok magamnak.

Óriási dolog, ha valaki már idáig eljut, hogy én vagyok magamnak útjában. A legtöbb ember előtte elakad már valahol; mások áldozata vagyok, mások állják az utamat, mások miatt nem teljesedhetett valami – és így tovább. Az már nagy dolog, ha valaki eljut erre a felismerésre, hogy mindig útjában vagyok magamnak. Tehát a tragikum bennem van valahol. Végiggondoltam magamra nézve is ezt, és itt szeretném ünnepélyesen kijelenteni – bárcsak sokan felzárkóznának e vallomásomhoz –, szeretném ünnepélyesen kijelenteni, hogy senkit sem hibáztatok azért, hogy csak annyira jutottam, ameddig eljutottam ebben az életben. És elmondom azt is, hogy ha valamire eljutottam – és most a valamit nem úgy értem, hogy karrier meg pénz, hanem az emberlét igaz valóságaira: ha eljutottam békességre, szeretetre, türelemre, megértésre, valamiféle látomásra az élet értelméről, és így tovább –, ha valamire eljutottam, azért juthattam el, mert tanulgatom, sok év óta tanulgatom, hogy ne álljak önmagam útjába. Tehát ezt a mondatot érdemes megjegyezni, és még sokáig meditatálni azon, amit ez a nő vall: „mindig útjában voltam magamnak”!

Valaki útjában van valakinek, de mindez az én sorsomon belül játszódik le. Na, ezt kell megfejteni, ez a ma esti leckénk, hogy ezt a mondatot igyekezzünk így, a Biblia világosságában, és bátran mondom, azon túlmenően is az ember értelmezésének modern tágasságában, világosságában megérteni. Hogy kell ezt érteni, hogy „mindig útjában vagyok magamnak”?

Nos, itt az emberről van szó, az emberen belül van a feszültség, a kettősség. Ezt most egy kicsit leegyszerűsítve így mondom: a feszültség abból adódik, hogy van bennem állat és van bennem Isten. És az egyik mindig útjában van a másiknak. Mindig útjában vagyok magamnak. Az az állat is én vagyok, aki az Istennek az útjában van; és az Isten is én vagyok, aki az állatnak az útjában van! Amikor azt mondom, hogy „állat” van bennem, azt nem rosszalló, leértékelő értelemben mondom, sőt nagyon is megbecsülöm magamban – és becsüljük meg magunkban! – ezt az elemet, ezt a létvalóságot, hogy „állat”. És a másikat is, hogy Isten.

Az állat bennem nagyon sok mindent jelent: a teljes valómat. Jelenti azt, hogy anyagba szerkesztve élek. Porból vétettem és porrá leszek. Megelevenített anyagban élek, a biológiai törvények érvényesek reám is. A bennem működő magasabb rendű összefüggéseknek, pszichológiai törvényeknek is alá vagyok vetve. Az együttélés törvényeinek, a szociológiai törvényeknek is alá vagyok vetve. Ez mind együttvéve az, hogy „állat van bennem”. Tehát egyáltalán nem lekicsinyítő értelemben, hanem egyszerűen csak jelző értelemben mondom, hogy állat van bennem; közös vagyok ezzel a világgal, egy darab vagyok ebből a világból. Egy nemes eleme, darabja ennek a világnak – élő valóság vagyok, állat van bennem. Ez az én emberlétemnek az egyik eleme.

De nemcsak ez. Isten is van bennem! És ezt megint egy megjegyzéssel próbálom közel hozni hozzátok. Nem azt jelenti ez, hogy van Isten az égben, és uralkodik rajtam. Hogy van Isten, és a keze rajtam van, parancsa dörömböl a dobhártyámon vagy a szívem kapuján. Nem azt jelenti, hogy van Isten, és én ki vagyok neki szolgáltatva, fölöttem van az Isten. Ennél sokkal többet jelent! Hitvallásom az, hogy amint van bennem állat, ugyanúgy van bennem Isten!

A Biblia mitologikusan úgy mondja ezt az őstörténetben, hogy Istentől való lehelet – tulajdon leheletéből van lélek az emberben. Akkor – onnan kezdve – lett ember az ember, amikor isteni leheletet, isteni szikrát, isteni létmagot kapott az állati mivoltába. Attól kezdve ember az ember. Tehát az, hogy tragikus lény az ember, ez onnan adódik, hogy az ember egyszerre állat és Isten. És ha az „Isten” nincs valahol, akkor nincs tragédia. A régi görögök nagyon jól sejtették meg – nem láttak világosan, nem a teljes kijelentés fényében éltek, de azért isteni világosságban éltek, amikor a tragédiát, a régi görög sors-tragédiákat Istennel, az istenekkel kötötték valami módon össze. Mi már nem úgy értelmezzük a tragédiát, mint ők, de a mag igaz azóta is, hogy tragikus az ember, mert állat és Isten van együtt benne. Az állat vinné erre, az Isten vinné amarra: állandóan szikrázik az emberben a tragikus feszültség. Az ember olyan tragikus lény, hogy ha él benne az Isten, akkor is lehet tragikus élete; és ha meghal benne az Isten, akkor sem szabadul: egészen újfajta, másfajta tragédiák születnek. Az ember végzetesen Istenhez kötött lény; ha meghal benne az Isten, abból is lehet tragikus feszültség. Azért, mert gyakran ismétlődik a régi történet: a halott Isten „harmadnapon halottaiból feltámad”! Ez az én meggyőződésem.

Végső soron tehát itt arról van szó, hogy „kicsoda az ember”? A mai természettudományok válasza erre, akárhogy szépítgetik, finomítják a választ – az, hogy az ember állat. Magasrendű állat, meg szellemi kigőzölgései is vannak már, de a végső tanítás mégis csak az, hogy az ember nem ember, hanem egy magasabb rendű állat, akit esetleg „homo sapiens”-ként lehetne betagolni a többiek világába.

Nos, én azt mondom, hogy az ember attól kezdve ember, hogy fölébredt benne az Isten. Azért lehet ember az ember, mert isteni lét magva van az emberben. És mert ez az isteni mag vagy működik benne, és akkor tragikus feszültségek születhetnek az emberben; vagy nem működik benne, és akkor már nem ember az ember, és így a tulajdon léte lett élő tragédia. Ha nincs bennünk Isten, akkor az életünk nem történik, hanem csak úgy lezajlik. Szükségszerű, törvényszerű folyamatok során át lezajlik az életünk. Ahogyan a kis nyuszi megszületik, felnő, aztán jön a vadász, és lelövi – lezajlott egy nyuszinak az élete. Vagy a kis hal növekszik, aztán jön a nagy hal, és lenyeli. Hát ha csak ilyesmi az életünk, akkor nincs tragédia. Akkor lezajlik az életünk, mint ahogyan annyi minden lezajlik ebben világban. A tragikum az Istenhez van kötve.

Most olvasok valamit az Igéből. Más szavakat használ, de mégis ugyanerről a misztériumról dadog Pál apostol. A Római levélből olvasom az Igét, a 7. fejezetből. „Tudjuk ugyanis, hogy a törvény lelki, én pedig testi vagyok. Ki vagyok szolgáltatva a bűnnek. Hiszen amit teszek, azt nem is értem, mert nem azt cselekszem, amit akarnék, hanem azt teszem, amit gyűlölök. Ha pedig azt cselekszem, amit nem akarok, akkor elismerem a törvényről, hogy az jó. Akkor pedig már nem is én teszem azt, hanem a bennem lakó bűn. Mert tudom, hogy énbennem, vagyis a testemben, nem lakik jó, mint ahogy arra, hogy akarjam a jót, van lehetőségem, de arra, hogy megtegyem, nincs! Hiszen nem azt

teszem, amit akarok – a jót –, hanem azt cselekszem, amit nem akarok – a rosszat! Ha pedig azt teszem, amit nem akarok, akkor már nem én teszem, hanem a bennem lakó bűn. Azt a törvényt találok tehát magamban, hogy miközben a jót akarom tenni, csak a rosszat tudom cselekedni. Mert gyönyörködöm az Isten törvényében a belső ember szerint, de tagjaimban egy másik törvényt látok, amely harcol az értelem törvénye ellen és foglyul ejt a bűn törvényével, mely tagjaimban van. Én nyomorult ember! Ki szabadít meg ebből a halálra ítélt testből? Hála az Istennek, a mi Urunk Jézus Krisztus által!”

Íme: egy vallomás Pál szívéből, ajkáról az emberlét tragikumáról. Látom a jót – nem tudom csinálni! Gyűlölöm a rosszat – muszáj csinálni! Valami törvény van bennem, ami arra kényszerít, hogy azt tegyem, amit nem akarok. Oh, én nyomorult ember! Pál így beszél az emberlét tragikumáról.

Két megjegyzésem van ehhez. Az egyik az, hogy ennek az egész vallomásnak az az egyoldalúsága – szerény megítélésem szerint –, hogy itt Pál igazában nem az emberlét misztériumát taglalja, hanem egy szoros teológiai problémát, a törvény jelentőségét. Kell-e, nem kell? Mire jó, mire nem jó a törvény? Tehát egy más szempontból közelít az emberléthez. Egy kicsit idegen szempont, távoli szempont, szakmai kérdés. Végül is: törvény ez, törvény az! Ez a teológusok szakmai kérdése. Innen közelít az emberléthez. De hát innen közelítve is eljut ehhez a tragikus feszültséghez, hogy csinálom, amit nem akarok, nem csinálom, amit szeretnék! Oh, én nyomorult ember! De mondom: itt ne reméljük, hogy ebből a fejtegetésből az emberlét misztériuma ragyog elő, mert nem ez a témája Pálnak.

A másik megjegyzésem az, hogy egy ponton nem értek egyet Pállal. Ma már sokan nem tudjuk elfogadni azt, hogy „a bűn a testben fészkel”, „a tagjaimban van a bűn”, és a végén azt mondja, hogy „ki szabadít meg ebből a halálraítélt testből?” Jézus nem így gondolkozott, és Pál is más helyen másként beszél. Ezt a gondolkodást nem tudom elfogadni, hogy „a lelkem jó, a testem rossz”! „A bűn a testben fészkel, ha ki tudnék szabadulni a testből, akkor szabad lennék”! Nem így van! Bonyolultabb a dolog! A test Isten ajándéka éppúgy, mint a lélek, és a bűn a lélekben éppúgy ott van, mint a testben. Jézus nem győzött vitázni az ellenfeleivel: nem a testben van a bűn! A szívből belülről jön! Nem a testből, beljebből jön a bűn! Ez Jézus tanítása, és ezt vallom én is. Na de mindegy – Pál apostol itt elénk adja ezt a nagy feszültséget, hogy az emberlét hasadt lét, valamiféle erők egymás ellen működnek és én itt látom az emberlét tragikumát, és itt kell a lényegyet most már pontosabban is megfogalmazni, mert most már ott vagyunk a lényeg közelében.

Tragikus lény az ember. Mitől tragikus? Mi az igazi tragikum az emberlétben? Nos, erre így válaszolok: nem az a tragikum, hogy állat és Isten együtt van az emberben – ez önmagában nem tragikum, ez az embernek a lénye, a léte. Így teremtette, erre teremtette Isten. Nem állatnak és nem anyagnak teremtette, nem csak anyagi valóságnak és nem csak szellemi valóságnak, hanem embernek teremtette. Tehát önmagában az, hogy az ember anyag és szellem, állat és Isten, ez még nem tragédia, nem tragikum, hanem az, hogy nem tud jól együtt lenni ez a kettő, ez a tragikum az emberlétben.

Nem tud együtt lenni! Kicsapódik vagy az egyik vagy a másik irányba, és akkor lesz a tragikus feszültségből valóságos tragédia. Így is mondhatnám: az állat bennem az, aki vagyok, az Isten bennem az, aki lehetnék! Ennek a kettőnek a feszültsége a tragikum az emberben, és ha kicsapódik az egyik vagy a másik irányba, akkor lesz valóságos tragédiává. Lehet az, hogy az ember odadobja magát az Isten kezébe, karjába, és meg akarja ölni az állatot (mondom, abban a gazdag valóságban, ahogyan az imént definiáltam), és ez tragédiává lesz. És fordítva is.

Két irodalmi példát hozok ide. Sokan ismerik bizonyára, csak utalni is elég rá. Az egyik Tolsztojnak egy csodálatos kisregénye, vagy nagy-novellája, a Szergej atya. Csodálatos írás. Arról van benne szó, hogy egy daliás fiatal herceg a cár udvarában testőrtiszt. Nagy karrier áll előtte, az egyik udvarhölgyet eljegyzi, csupa öröm, boldogság. És akkor, az utolsó pillanatban megtudja, hogy az imádott hölgy a cár szerelme volt. Összeomlik benne a világ, felbontja az eljegyzést, lemond a vagyonáról, elmegy szerzetesnek, és lesz a hercegből, a daliás, csodálatos szép férfiből szerzetes, Szergej atya. Odadobja magát az Isten karjába: elég volt ebből az ocsmány világból, testből, szerelemből. Isten! Szentség!

És csinálja, és hűségesen csinálja. Amilyen hűségesen csinálta a matematikát, vagy vadászott, lovagolt, most olyan hűségesen adja oda magát az Istennek imádságban, szolgálatban. Lassan nő a híre, neve Szergej atyának. Jönnek hozzá, csodák történnek körülötte. Hozzák messze földről a betegeteket, és Szergej atya érintése gyógyítja őket. De Tolsztoj valami csodálatos, zseniális mélységgel írja, hogy „de belül kezd üres lenni”! Miközben nőttön nő a tekintélye, belül egyre üresebb Szergej

atya. Kételyek támadnak benne, testi vágyak támadnak, és durva aszkézissel öldöklő a testet, de a vágyak annál hangosabban dübörögnek. Kívülről nézi mindenki a „szentet”, és belül nő, nő a feszültség.

A történet szerint egyszer odahoznak hozzá egy eszelős fiatal leányt, hogy őt is gyógyítsa meg. És az a lány szinte megerőszkolja Szergej atyát. Utána fölbred, mint egy kábult ember, és átöltözik paraszti ruhába. Tolsztoj egy kicsit a maga sorsát próféta módon előre megírja benne. Áltöltözetben elbujdosik a nagyvilágba. Elfogják mint csavargót és számúzik Szibériába. Ez lett Szergej atyából: tragédia!

Mi itt a tragédia? Állat és Isten együtt volt benne, és amikor csalódott, valami törés érte ebben az életben, odadobta magát az Isten kezébe. Nem oldotta meg ezt a kettősséget, hanem az állat világát mindenestől megtagadta, és az Isten világába akart szárnyalni. És nem lehetett! Nem az a tragédia, hogy kettő volt benne, hanem hogy azt hitte, meg lehet ölni azt, ami eddig volt benne. A tragikus feszültség tragédiává lett. Ez az egyik irodalmi példa. De van egy megrendítő ellenpélda is.

Emlékeztek rá, moziban is láttuk: Száll a kakukk fészkére. Miről szól ez a történet? Egy „állati” életről. Egy vérbő, duhaj vademberről, egy állati emberről, akinek nem kell más, csak hogy minél könnyebben megússza az életet. Pénz, ital, kártya, nő, vidámság, röhögni az életen, megoldani az életet munka nélkül. Az állat! Így kerül be abba a zárt intézetbe.

És mi a folytatás? Egyszer csak fölbred benne az Isten – ebben az állat-emberben. Emlékeztek rá, hogy milyen csodálatosan, lassan-lassan fölbredt benne. Pedig ő azt akarja, hogy emberek, ti mindnyájan, ne bolondozzatok! Gyertek! Nők, kártya, alkohol, hát ez az élet! Ámde észrevétlenül fölbredt benne az Isten, ebben a csavargóban, ebben a csibészben. Fölbredt, és a végén életét adja a barátaiért. Úgy fejeződik be, hogy az életét adja a barátaiért. Ő csak „állat” akart lenni, de fölbredt benne az Isten, és halálba vitte az Isten a barátaiért.

Tragédia? Nevezhetjük tragédiának, de a Szergej atya az igazán tragikus tragédia. Ennek a fickónak a halála egy gyönyörűséges tragédia. Talán ezt már nem is szabad tragédiának nevezni, mert itt az emberlét megoldása van – a megoldás mutatkozik ebben!

Mondtam azt, hogy a megoldásról is fogok szólni. Hát most érkezünk el oda, hogy szóljunk arról, hogy mi tehát az emberlét megoldása? Nem kell elsietni, nem is adok mindjárt választ. Én sem tudok hirtelen pontos feleletet adni. De induljunk el a megoldás felé! Ez a fickó, aki csak állat akart lenni, de fölbredt benne az Isten: ez kezdi mutatni a megoldás felé az irányt.

A megoldás nyilván az együttese, a szép együttese a bennünk lévő állatnak és Istennek. A teljes emberlét gazdagságának a megélése. Azért jöttem – mondja Jézus –, hogy életük legyen, és bővelkedjenek. Az élet teljességére, harmonikus teljességére való eljutás: ez a megoldás. És minden más – akár szent meg-oldás, akár állati megoldás – biztosan tragédiához vezet. Meggyőződésem szerint nem az a keresztyénség, hogy létem állati elemét megöli az Isten és angyalt csinál belőlem. Nem! Itt Pál azt mondja, hogy „ki szabadít meg a halálra ítélt testből”? Igen, halálra van ítéelve. De addig, amíg a halál elkövetkezik, addig együtt kell élni állatnak és Istennek bennem! Annak, hogy vagyok, és annak, hogy leszek, valahogy egybe kell mosódnia: a „van” elindul a „lesz” felé. Az állat az Isten felé. Errefelé mutat a megoldás.

Tehát létemnek az állati eleme is betagoódik a teljes emberlétbe. Létemnek az állati eleme „hordozó rakétájává” lesz az isteni valóságnak. Létemnek az állati eleme képlékeny nyers-anyaga az isteni létnek. Valahol errefelé van a megoldás, és még egyszer mondom: minden más megoldás tragédiába vezet. Az aszkézis – amikor az állatot akarom megölni – éppen úgy tragédiába vezet, mint az istentelen élet. Akár durva módon élem az istentelen életet, akár kifinomultan, kulturáltan, de úgy, hogy megölöm magamban az Istent – ezek a hétköznapi, a milliósámra ismétlődő tragédiák. A keskeny út az, hogy Isten szeretetében képlékeny nyersanyaggá lesz az egész valóm ahhoz, hogy kiabrázolódjék bennem a Krisztus.

Személyes szóval fejezem be ezt a gondolatmenetet: magam is élem magamban az állatot, az Istent, és vallom, hogy ezt az állandó feszültséget csak úgy lehet elviselni, ha érzem magamon és magamban egy türelmes, megértő isteni szeretetnek a melegét. Egy isteni szeretetnek az ölelését, a bennem megmozdulását, amikor döbbenten állok meg tulajdon létem állati elemei előtt. Mert az, hogy megszólal bennem az öregapám, és az akar diktálni, az is az állati elem. Megszólal bennem gyermekkoromnak a szorongása, az elhagyatottsága, a félelme és így tovább, ez mind-mind elviselhető, ha érzem magamon egy türelmes, megértő, isteni szempárnak a melegségét, hogy:

gyermekem, ez vagy! Ez együtt vagy és ebből leszel! Amikor ez a szeretet ölel egybe, akkor szűnik meg a tragikus feszültség. Valahol itt van a megváltás!

Eszembe jut az egyik pszichoanalitikus, szociológus, aki azon medítál, hogy egyáltalán van-e már ember? Megszületett-e már az ember? Nem úgy van-e, hogy születőben van az ember, és talán egy-két ezer év múlva lesz ember az ember? Nagyon érdekes gondolat, hogy talán még nagyon kevés az a pár ezer esztendő, ami mögöttünk van. Tudjuk: egy millió évvel ezelőtt már olyan ember-forma volt az ember, de igazában kb. negyven-ezer esztendő az, amióta már szinte történelemtől beszélhetünk és hat-nyolcezer év az, amióta írásról beszélhetünk. Hát mi ez a pár ezer év az egymillió évhez képest? A mi földkerekségünk tíz-egynéhány milliárd évéhez képest?

Talán csak alakulóban van, talán csak teremtés alatt van az ember? Talán az isteni szikra éppen csak elhelyezkedik, rávetül az emberlétre, vagy talán az egész emberiség kiveszőben van, és ez lesz az ember végső, nagy tragédiája? Jó az, ha a magad életét, magam életét úgy tekintem, hogy az emberlét most születik bennem, és tragikus fordulatot is vehet – elvetélhet ez a születési folyamat, ha az Isten és az állat egyensúlya bennem nem valósul meg.

Ez a megvalósulás nem emberi akarás, ügyesség, pszichiátriai kezelés eredménye. Ez Isten teremtő aktusa. Miközben Isten kezében tartja a port, ami porrá lesz, és működteti a biológiai folyamatokat, aközben lehel belénk az Ő Lelkét, Szellemét, és így folyamatosan emberré leszek. Vagy emberré leszek vagy tragikus elvetélés lesz a sorsom.

Ezt a mondatot vigyük magunkkal, a filmből való meggondolni való mondatot: „mindig útjában vagyok magamnak”! Az állat az Istennek, az Isten az állatnak. Önmagammal kínlódom, tragikus feszültségben vagyok. Állj oda, Testvér, az Isten simogató, egybeölelő szeretete alá, és kezdődik a te igaz emberré válásod. Ne keresd az olcsó kiutakat az emberlét alapvető feszültségéből. Lehet teljes életet, harmonikus, boldog emberi életet élni. De erre nem lehet egyik óráról a másikra eljutni. Becsületes akarás, hűséges gyakorlatozás (önismeret, szeretet, áldozat), sok türelem és mindenekfelett sok kegyelem szükséges ehhez. De ez a bővelkedő kegyelem van! Ez öltött testet Krisztusban!

(Elhangzott 1978. decemberében)